

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Bu anlamda "Səfəvi şiiyliyi" ya da "Türk qızılbaşlığı" deyilən sadəcə, bir dövlət yaratmaq və onu idarə etmək ideologiyasıdır. Əlbəttə, bu ideologiyada doğru olanlarla yanaşı, yanlış olanlar da az olmamışdır. Ancaq bu gün biz "Türk şiiyliyi" ya da "Səfəvi qızılbaşlığı"nda yalnız yanlışları axtarmaqla heç nə qazanmayacağıq. Çünki dövlətlərimizdə doğru olanları deyil də, ancaq yanlış olanları önə çəkmək insanların bilinçlərində güvən əvəzinə inamsızlıq yaradır. Başqa sözlə, dövlət yaratmaq və onu idarə etmək ideologiyalarından biri olan Türk şiiyliyi ya da qızılbaşlıq o zaman Türk-Oğuz boylarının bir qisminin (Azərbaycan Türklərinin) işinə yaradığı üçün doğru, digər qisminin (Anadolu türklərinin) işinə yaramadığı üçün yanlış idi. Təbii ki, Türk-Oğuz boyları arasında şiiyliyi zərərli sayanlar saymayanlar qədər haqlı idilər. Ancaq onların hər ikisi bunu, Allah və Onun Peyğəmbəri yolunda əldə bayraq tutaraq edirdilər. Deməli, sonralar daha çox sünni və şiə kimliyinə bürünmüş, əslində bunun mahiyyətinə çox da varamayan Türk-Oğuz boyları üçün qurduqları dövlətləri ayaq üstə tutmaq, ərazilərini daha da genişləndirmək üçün bu bir ideoloji taktika idi. Başqa sözlə, Tanrıçılıq inancından heç bir zaman qurtulmayan və qurtula bilməyəcək də Türk-Oğuz boylarının İslam dini içindəki məzhəbçi mövqeləri xilas yolu ola bilməzdi. Çünki Türklər üçün tək yol İslamdan öncə də, İslam dövründə də yalnız Tanrının özüylə bağlı olmuşdur. Bu anlamda yəhudilik, xristianlıq, islamlıq və digər təktərnlilər türklər üçün yeni deyildir. Deməli, İslam dini daxilindəki məzhəb ayrılıqları da türklər üçün faciə hesab ediləmməli idi. Bu, birinci dəfə deyil idi ki, türklər rastlaşmışdılar.

Sadəcə, əvvəllər olduğu kimi burada da əsas məsələ o idi ki, İslam dininin içində sünni və şiə kimliyiylə bir-birinə qarşı duran, Tanrının ədalət carçısı olmaq yolunda müharibə edən Türk-Oğuz boylarından hansı daha çox haqlı, hansı daha az haqlıydılar. Əsas düşündürücü məqam məhz Tanrının ədalət gücünü təmsil etmək idi ki, Türk-Oğuz boyları İslam dini açısından ona yeni mənə verirdilər. Yeni Tanrının ədalət təmsilçisi olmaq uğrunda, eyni zamanda öz hakimiyyətlərini bir-birlərinə təsdiq etdirmək yolunda qıtlı bir savaş apardıqlarına hər iki tərəf inanırdı. Şübhəsiz, bu çox nisbi ancaq faciəli məsələ idi. Çünki zaman zaman türk dövlətlərinin sünni və şiə məzhəbçiliyi savaş

bəhanələrini ortaya qoyub daha çox Tanrının yer üzündə ədalət təmsilçiliyi uğrunda mübarizəni ifadə etsə də, iki türk dövlətinin zəifləməsinə və düşmənlərinin qazanmasına da səbəb olmuşdur. Bu anlamda keçmişə baxanda Türk şiiyliyi ideolojisi ilə dövlət quran və idarə edən Səfəvilər üzərində daha az haqlı, daha çox günahkar düşüncəsi formalaşdırmaq heç də Türk Birliyinə xidmət etmir. Ən azı ona görə ki, Türk sünniliyi təəssübkeşi kimi qəbul etdiyimiz Osmanlının özündə də önəmli olan Türk dövlətinin yer üzündəki ədalətli əzəmətinə və böyüklüyünə bu adla mühafizə etmək idi. Eyni işi Səfəvilər Türk şiiyliyi adı altında edirdi. Belə olduğu təqdirdə birini az suçlu, digərini çox suçlu saymaq, təbii olaraq doğru ola bilməz. Demək istədiyimiz budur ki, sünni və şiə

manlının "şiə" məsələsinin üzərinə getməsindən ən çox itirən Azərbaycan ya da Turan türkləri olmuş, bundan faydalanan isə İran ya da İran kökənliləri olmuşlar (97a, s.394-395). Ona görə də, Səfəvi şiiyliyi ya da Səfəvi Qızılbaşlığı çox keçmədən Osmanlı və Türkiyədə artıq türklük, Azərbaycanlılıqla deyil, İran və İranlılıqla bağlanmışdır. Şübhəsiz, bu məsələdə Avropa və Rusiya alimlərinin də böyük əməyi olmuşdur.

Bizcə, bu anlamda Səfəvi şiiyliyinə ya da qızılbaşlığının Türklüyə və Azərbaycanlılığa zidd, bunun əvəzində Farslığa və İranlılığa doğma hesab edilməsinin kökünü Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin sünni-şiə anlamında düzgün qurulmaması, bundan dolayı baş verən müharibələrdə deyil, onların arasında düşmənçilik toxumunu səpən, sünni və şiə

gündə aşağı-yuxarı bizlərə həmin bilgiləri verirlər. Bütün bunların əvəzində ədalətçilik və insanlıq uğrunda mübarizə aparana kimi isə Qərb dövlətləri, bir sözlə Qərb ideologiyaları təbliğ olunur. Biz isə hələ də düşünürük ki, görəsən Səfəvilər niyə şiiyliyi qəbul etdi, şiiyliyi qəbul etməklə də Türklüyə xəyanət etdilər mi? Amma bir alman düşünür ki, almanların böyük qismi xristianlıq içində lüterançılığa üz tutmaqla almanlıqlarından imtina etdilər mi, etmədilər mi? Bizcə, yox. Bir din içində müəyyən qədər fərqli yol tutmaq doğrusu yanlışlıqla millətin üstündən xətt çəkə bilməz. Ancaq zaman zaman özündən uzaqlaşar. Bu uzaqlaşmanın sonu isə yəni-dən kökə qayıdır. Deməli, düşünün və bu günün Türk sünnisinin ya da Türk şiəsinin sonu birdir: Tanrıçılıq!!!

sən aradan qaldırmağı bacaran Səfəvilər, ancaq sonralar bu məsələdə fars şiəçilərinə və digərlərinə uduzmaqla milli dövlət, milli imperiya prinsiplərini qoruya bilmədilər. Sadəcə, I Şah Abbasın islahatlarıyla (şiəçiliyi daha gücləndirmək, orduya türk və qeyri-türklər arasında bərabərlik yaratmaq və s.) Səfəvi Türkmən Dövləti ömrünü bir əsr də uzada bildi. Ancaq Süleyman şah, xüsusilə onun oğlu Sultan Hüseynin dövründə artıq I Şah Abbasın islahatları da öz əhmiyyətini itirmiş oldu. Artıq Səfəvi dövlətində hakimiyyət hökmdarın nəzarətindən çıxıb irançı şiə üləmalarının əlinə keçmişdi. Bizcə, Sultan Hüseynin taxta çıxardılmasında da əsas rol irançı şiəçi din üləmaları və əyanlar əsas rol oynadılar (154, s.48). Bununla da dövlət daxilində ikihakimiyyətlik yaranmışdı ki,

Səfəvilər dövlətinin milli ideyası: Türk şiiyliyi (Tanrıçılıq), yoxsa Fars şiiyliyi (Zərdüştizm)

məsələsində iki Türk dövləti qarşı-qarşıya gəlmişdirsə, bu yalnız onların hansının daha çox İslam dini təəssübkeşi olmasından irəli gələ bilməzdi. Burada önə çıxan Tanrının yer üzündəki ədalət təmsilçisi olmaq yolunda "iki qoçun başının bir qazanda qaynaya bilməməsidir". O zaman iki Türk dövlətinin bunu həll edə bilməməsi fonunda sünni və şiə təəssübkeşliyini ortaya ataraq İslam dininin qoruyucuları kimi dəfələrlə savaşmaları başa düşüləndir.

Şübhəsiz, "köhnə" bir dövlət olan Osmanlının "yeni" dövlət olan Səfəvilərə Tanrının ədalət rəmzi olmaq yolunda din ideolojisi dərsi keçməsi daha çox dini böyüklüyün ya da sünni təəssübkeşliyini ifadəsi deyil, eyni zamanda yanı başında olan daha böyük birisiylə hesablaşılması istəyi idi. Ancaq "gənc" Səfəvinin "qoca" Osmanlıyla hesablaşmaq əvəzinə dikbaşlıq etməsi, üstəlik bunu "şiə" dövləti olaraq ortaya qoyması "yaşlı" Türk dövlətinin "gənc" Türk dövlətinə savaş açması üçün əsaslı bir səbəb olmuşdur. Çox yazıqlar olsun ki, Sultan Səlimdən başlayaraq Osmanlı hökmdarları üçün Səfəvilərin "Türk şiiyliyi" həddən artıq şişirdilmiş, ancaq son dövrlərdə bu məsələ bir qədər şəkildə dəyişdirilmişdir. Əslində Osmanlının Səfəvilərdən daha çox onun dövlət ideologiyasına, yəni şiiyliyi müharibə elan etməsi, onu aradan qaldırmaq deyərək daha yayılmasına səbəb olmuşdur. Üstəlik, Os-

Çox yazıqlar olsun ki, içimizdəki və xaricimizdəki antitürk qüvvələr Orta çağda Türkün yer üzündə ədalət təmsilçisi olmaq kimi istəyini yalnız məzhəbçilik fonunda təqdim edərək, Türk dövlətlərinin yer üzərində ədalətçilik və insanlıq təmsilçiliyi mübarizəsini kölgədə qoymuşlar. Bununla da, ədalət və insanlıq uğrunda mübarizə aparən Türk dövlətlərinin mücadiləsi Qərb tarixçiliyində məzhəbçilik və hakimiyyət hərsliyi kimi dəyərləndirilmişdir. Bu gündə aşağı-yuxarı bizlərə həmin bilgiləri verirlər...

türk dövlətinin ölüm-qalım məsələsi kimi ortaya atanlarda axtarmaq lazımdır. Şübhəsiz, iki Türk dövlətinin həm siyasi, həm də dini-ideoloji anlamda kəşiməyən maraqlarını düşmənçiliyə və daha sonra müharibələrə səbəb olanlar antitürk qüvvələr idilər. Həmin antitürk qüvvələr sünni-şiə məsələsindən, eyni zamanda Tanrının yer üzündəki ədalət təmsilçisi olmaq istəyindən yararlanaraq Türk-Oğuz boylarının bir-birlərinə savaş açmalarını körikləyirdilər.

Çox yazıqlar olsun ki, içimizdəki və xaricimizdəki antitürk qüvvələr Orta çağda Türkün yer üzündə ədalət təmsilçisi olmaq kimi istəyini yalnız məzhəbçilik fonunda təqdim edərək, Türk dövlətlərinin yer üzərində ədalətçilik və insanlıq təmsilçiliyi mübarizəsini kölgədə qoymuşlar. Bununla da, ədalət və insanlıq uğrunda mübarizə aparən Türk dövlətlərinin mücadiləsi Qərb tarixçiliyində məzhəbçilik və hakimiyyət hərsliyi kimi dəyərləndirilmişdir. Bu

Beləliklə, bütün bunlarla yanaşı, Səfəvi Türk dövlətinin sonunun gəlməsinin əsasən aşağıdakılarda görünürük:

1) Azərbaycan Türk qızılbaşlığının (Türk şiiyliyinə) İran Fars şiəçiliyinə tabe etdirilməsi, Türk tayfalarının ordudan və dövlətdən hakimiyyətdən tamamilə uzaqlaşdırılaraq farsdillilərin, gürcülərin və başqalarının onların yerinə gətirilməsi,

2) Millət və vətən təəssübünün zəifləməsi, yeni Türk dövlətinin mahiyyətindən kənara çıxaraq onun sonunadək qorunmaması,

3) Səfəvilər hökmdarlarının və Türk ordusunun nüfuzunun, səlahiyyətlərinin azalması fonunda irançı din üləmalarının nüfuzlarının, səlahiyyətlərinin sürətlə artması və şiəliyin radikal hala gəlməsi.

Deməli, eğer Baharlı-Qaraqoyunlu və Bayandurlu-Ağqoyunlu dövlətlərinin uzun yaşaya bilməməsinin səbəbi bir-birindən güclü Türkmən boylarının varlığı idisə, bunu dini məzhəbçilik anlamında qızılbaşlıq-şiəlik ideyasıyla əsa-

Sultan Hüseynin taxta çıxmasından sonra irançı şiə din rəhbərləri və əyanlar daha da ön plana çıxırdılar. Artıq Sultan Hüseyn irançı şiə üləmasının və əyanlarının təsiri altında olub, onların dediklərini hərfiyyə hətə keçirirdi (181, s.12-13). Beləliklə, dövlət daxilində irançı şiəliyin ifratlaşdırılması fonunda sünni əfqanlar, bəluçilər, sistanlılar və başqaları ayaqlanmağa başladılar. Bir yandan dövlətin içində ideoloji və iqtisadi böhranın artması, özəlliklə 1722-ci ildə paytaxt İsfahan da daxil olmaqla dövlətin böyük bir hissəsinin Əfqanların-Gilzayların əlinə keçməsi, digər tərəfdən çar Rusiyası, İngiltərə, Fransa və Osmanlı kimi dövlətlərin təhdidləri, xüsusilə Rusiya və Osmanlının Səfəvi

torpaqlarına hərbi yürüşləri Səfəvi Türk dövlətinin süqutunu sürətləndirdi.

Bütün bunlarla yanaşı, belə bir fikir daha çox vurğulan ki, həttə "Türk şiiyliyi" olsa belə, şiiyliyin Səfəvilərdə rəsmi dövlət dininə çevrilməsi sonralar türklərdən çox farsdillilərin işinə yaramış və onun sonunu gətirmişdir. Belə ki, əsrlərboyu dünyəvi hakimiyyət sürmüş türklər başlanğıcdan şiəliyə meyil etməklə yanlışlığa yol verməmişlər. Bununla da yalnız şiəlik məsələsinə görə, sonralar farsdillilər Türk şiiyliyinə fars şiəliyinə çevirməklə türksoylu Səfəvilərin qurduğu dövlətdə əsas söz sahibi olmuş, hakimiyyətə mühüm mövqə tutmağı bacarmışlar. Əlbəttə, bu cür düşüncədə də müəyyən həqiqət vardır. Ancaq bütövlükdə Səfəvilərin süqutunu yalnız Türk şiiyliyinə fars şiəliyinə yenilməsində axtarmaq da doğru deyildir. Hər halda yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, burada digər amillər də mühüm rol oynamışdır və tarixdə bu ilk dəfə baş vermirdi.